

brandenburgi választófejedelmek és hercegek között! Most már érthető, miért emeli ki Molnár Camerarius-hoz írt levelében, hogy „[Angliából] a nemes Anstruther király követ úrral tértem vissza Utrechtbe”. Mivel Velence angliai követe 1624. június 28-án jelentette, hogy Anstruther „végre elment”, kétségtelen hogy Molnár is ezidőtájt tért vissza Hollandiába.¹ Nem éreztelen az sem, amit fenti levelében Abbot Bethlen Gáborról ír: „Bethlem (sic) Gáborról keveset tudunk, csak annyit, hogy bölcs és hogy a legjobb feltételeket köti ki magának [ti. a császárral folytatott békétárgyalásokon]: de messze van, s nem tudjuk, mennyire biztos a helyzete (we know not the certainty of his estate) és akcióját némileg beszenyzezi az, hogy felhasználja a törököt és a tatárt; ez elrettenti a keresztény fejedelmeket attól, hogy vele bármi módon szövetkezzenek. Az viszont bizonyos, hogyha a cseh király, aki Hágában kénytelen lakni, akár maga, akár barátai útján megegyezett volna vele, sokkal nagyobb kellemetlenséget okozhatott volna a császárnak, mint bárki gondolná”.² Ezzel a nézettel lényegében egybe esik Charles királyi herceg véleménye, akit Johann von Rusdorf, „the agent of Bohemia” Bethlenel való kapcsolat felvételére buzdított. A „csehek ügynöke” ennek kivitelezésére ajánlja a titokban szolgálatában álló, Angliában tartózkodó magyart. (a Hungarian here Secretly in his service)³

A fentiek alapján aligha lehet kétséges, hogy Molnár pfalzi közbenjárásra talált kapcsolatokat Angliában. Ezek további felderítése, Molnár szerepének tisztázása az 1620-as évek közepétől megszaporodó erdélyi Anglia-utazásokban – a további kutatásokra váró kérdőjelek.

Dán Róbert–Gömöri György

Klopstock első magyar fordítása – latinra

Friedrich Gottlieb Klopstock (1724–1803) a XVIII. sz. második felében jelentős hatást gyakorolt a magyar irodalomra – főleg a hazafias érzés erősödésében és a klasszikus versmérték meghonosításában. Ebben bécsi költőbarátja, Johann Cosmos Michael Denis közvetítőszerepének is része volt. Azonban mindmáig vita tárgyát képezi, hogy a nagy német költő mikor került közvetlen kapcsolatba irodalmunkkal, illetve mikor jelent meg Magyarországon valamelyik alkotása fordításban először.

A Pressburger Zeitung 1775. január 14-i számában olvashatjuk a bejelentést arról, hogy Wahr Károly színtársulata Pozsonyban előadja a híres szerző egyik művét: „Künftigen Samstag wird hier das berühmte und noch auf keiner Bühne aufgeführte Stück: Hermanns Schlacht vom Klopstock ein Bardiet dem Kaiser dedicirt vorgestellet werden.” A lap azonban – ígérete ellenére – később nem számol be az előadásról, nyilván azért, mert arra nem került sor.⁴

Császár Elemér² azt állítja, hogy Szilágyi Sámuel³: „... egy kellőleg nem ellenőrizhető híradás szerint már a század közepén fordította Klopstock ódáit.” Tudniillik ifjú Szilágyi Sámuel, az előbbi fia 1790-ben levelet írt Kazinczynak. Ebben elküldte édesapja: *Oh melly drága király* c. fordítását⁴ azzal a kéréssel, hogy azt a széphalmi vezér tegye közzé: „Édes Atyám ezen ritka Poétát magának meghozatván, halála előtt nem sokkal, midőn én a Praefatiojáról azt mondtam, hogy igen nehéz volna Magyar versekbe le-fordítani, kezemből a könyvet ki-vevé és Deákjának parantsolá, hogy venne pennát 's papirost 's írná, a' mint fogna dictálni. Nem tölt belé fél óra, hogy ékes magyar Versekbe le is fordítá...”⁵ A levél írója a szöveg közlése után így folytatja a történet elbeszélését: „A' mint akkor a

¹ Szenci i. m. 627. Venetian Calendar of State Papers. XVIII. London 1912. 363.

² *The Negotiations*... 253.

³ L. i. m.

⁴ Lásd: JUHÁSZ Gergely: Klopstock magyar utókorra, Bp. 1935.

⁵ CSÁSZÁR Elemér: A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. Bp. 1913. 54.

⁶ Szilágyi Sámuel (1719–1785) református lelkész, 1765-től debreceni püspök.

⁷ Klopstock ódájának eredeti címe: „Friedrich der Fünfte” (1750).

⁸ Kazinczy Ferenc levelezése. Huszonegy kötet. 1890–1911. II. 130.

A fordítás első verszaka:

„Oh melly drága Király, Mennyei két kezek;
Még nap-fényre mikor hozta kegyes Szüle,
Fel-szentelték; Ő lesz az Haza Gyámola,
'S Ország Székinek Oszlopa.”

Deák le-rapiálta ezen ex tempore tett Fordítást, tsak abba maradt, soha osztán eszibe nem jutott b.e. Édes Atyámnak. Elhiszem, ha élt volna, revideálta, és tökéletesebbé tette volna.”⁶

A levél eleje („halála előtt nem sokkal”, tehát 1785-ben) és befejező szakasza („soha osztán”) között nyilvánvaló az ellentmondás. Az előbbivel szemben az utóbbi azt sugallja, hogy Szilágyi Sámuel a fordítás elkészülte után még sokáig élt. Pedig az írás alapján nem tehetjük a vers átültetését 1785-nél korábbra. Tényleges megjelenésre pedig jóval később, 1820-ban került sor: nem az „Orpheus”-ban, hanem a „Tudományos Gyűjtemény”-ben (II. 134–135.).

Tekintettel arra, hogy Kazinczy első Klopstock-fordítása 1787-ben jelent meg a Kassai Magyar Múzeumban *Az Isten szemlélése* címmel,⁷ Császár Elemér látszólag joggal vonhatja le a végső következtetést: „... az elsőség mégis Szilágyié...”⁸ „Joggal”, mert tudommal sem ő, sem mások nem vették figyelembe, hogy Klopstock-fordítás Magyarországon korábban is megjelent, mégpedig 1784-ben – latinul.

A XVIII. sz. magyar irodalmának érdekes színfoltja a latin nyelven verselő Zimányi István Lajos (1748–1805) piarista szerzetes költészete. Szinte iskolapélda arra, hogy a felvilágosodás térhódításával párhuzamosan honosodik meg irodalmunkban Horatius mintájára a klasszikus verselés – először latin, aztán magyar nyelven. Fő műve, a *Carminum libri IV*- verseskötete⁹ 1784-ben Vácott jelent meg.

Az I. könyv V. ódája¹⁰ Klopstock Mária Terézia halálára (1780. november 29.) írt versének fordítása. Ez mindenképpen 1784. szeptember 15-e előtt készült, hiszen Szerdahelyi Gábor püspök a könyv kiadását¹¹ ezzel a dátummal engedélyezte. De nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy Zimányi a művet, amelynek eredeti címe: *Ihr Tod*, még 1780-ban lefordította. Neki ugyanis az volt a szokása, hogy olvasmányaiból az érdekes költeményeket, gondolatokat nyomban latinra fogalmazta. A szóban forgó óda pedig Franz Muncker¹² szerint is rendkívüli hatást gyakorolt a kortársakra.

A versből kitűnik a fordító tisztelete Mária Terézia és II. József iránt. Talán őt is visszatartotta a szemérem, a hízelkedés látszata attól, hogy az élő uralkodót külön versben magasztalja. Ha a költeményt összehajlítjuk az eredetivel, bepillantást nyerünk költőnk műhelytitkaiba. Az első szembe-tűnő különbség a két változat között: az eredeti 28 soros, a fordítás 48. Természetesen egy műalkotás értékét nem nagysága, terjedelme adja. Jellemző azonban, hogy Zimányi barokkos cikornyákkal oldja fel a takarékosabb fogalmazású klopstocki szöveget. Ez már a címben is megmutatkozik: az *Ihr Tod* latinul: „In obitu Aug. M. Theresiae / E Germanico Klopstockii.” Az első 4 sorból a latinban 9 lesz. Zimányi átültetésében nem ritka, hogy egy szóból (pl. „sanft” = Szelíd) akár négy kerekedik („In Pacis almae sinu” – „a szelíd béke ölében”). Klopstock a halott nevét egyszer említi, a fordító ötször. Az eredetitől eltérően mitológiai elemek alkalmazásával bővíti a szöveget: Mária Teréziát ezer Grácia ékesítette életében, a költőt (nem az eredeti szerzőjét!) pedig Apolló készzeti szólásra. Még Horatiustól is kölcsönöz képeket:

„... inesse Patrum
In filiis Virtutem, imbellem nec aequilis
Gigni columbam regiis.”

Ezek alapján állíthatjuk: Klopstock verse takarékos fogalmazású, őszintébb, hitelesebb. Zimányi fordítása terjengős, helyenként érzélgős. Az ódát Kazinczy Ferenc is lefordította és 1790-ben Orpheusában megjelentette.¹³ Az ő elve eltér Zimányiétól: „Homályos az originál! homályos a

⁶I. m. 132.

⁷Az eredeti címe: „Das Anschauen Gottes” (1759).

⁸CSÁSZÁR Elemér: i. m. 54.

⁹Stephani Ludovici Zimani Clerici Regylaris Scholarvm Piarvm ... Carminvm Libri IV. Vacii, Typis Francisci Ignatii Ambro, Reg. Priv. Typographi. 1784.

¹⁰In obitu Avg. Mar. Theresiae e Germanico Klopstockii. I. m. 6.

¹¹ZIMÁNYI: i. m. 288. lapját követő 14. számozatlan oldalon.

¹²„Höchstens einige wenige Gedichte, deren Gegenstand schon allgemein anzog, wie das auf den Tod der Kaiserin Maria Theresia, fesselten die Aufmerksamkeit der Leser und Kritiker etwas länger...” (Franz Muncker: Friedrich Gottlieb Klopstock. Geschichte seines Lebens und seiner Schriften. Berlin 1900. II. kiad. 501. l.).

¹³Kazinczy Ferenc Összes Költeményei. Kiadja ABAFI Lajos. II. Bp. 1879. 288.

fordítás! – Nem lehetne-e világosabb? Igen; de elveszti tömörségét, s senki sem fogja többé Klopstockénak ismerni.”

Végső következtetéseinket az alábbiakban foglalhatjuk össze: Nem bizonyítható, hogy 1775. jan. 21-én Pozsonyban előadták Klopstock: Hermanns Schlact c. művét, mint ezt a Pressburger Zeitung jan. 14-i száma kilátásba helyezte. Arra sincs elfogadható bizonyíték, hogy Klopstock *Friedrich der Fünfte* (1750) c. versét Szilágyi Sámuel 1785 előtt fordította, de arra igen, hogy azt Kazinczy Ferenc *Oh melly drága király* címmel csak 1820-ban jelentette meg a Tudományos Gyűjteményben. Klopstock első magyar megszólaltatója tehát Zimányi István Lajos, aki az *Ihr Tod* c. ódát latin fordításban 1784-ben jelentette meg, de minden bizonnyal már 1780-ban elkészítette.

Hegyi Balázs

Schedius Lajos magyar irodalomtörténetéről

A legutóbbi időkig azt hittük, hogy Schedius Lajos, a pesti egyetem fiatal esztétika professzora csak tervezett 1797-ben egy magyar irodalomtörténetet, de vagy lemondott később szándékáról, vagy a kézirat veszett el. A rostocki egyetemi könyvtár igazgatója, Karl-Heinz Jügelnt hungarológus doktori értekezését készítve bukkant rá a Jénában megjelenő *Allgemeine Literatur Zeitung Intelligenzblatt* c. mellékletében, az 1798-as évfolyamban (No 21. v. 3. Februar) az „irodalmi hírek” rovatban egy *Ungrische Literatur* c. hosszabb fejtegetésre, mely kétséget kizáró módon az elveszítettnek hitt munka. 1975-ben a KLTE Német Tanszékének évi kiadványában, a *Német Filológiai Tanulmányok* („Arbeiten zur deutschen Philologie”) IX. kötetében helyet adtam a becses leletnek. Az említett kiadvány tükrevel szedve 14 lap terjedelmű.

Karl-Heinz Jügelnt bevezető tanulmánya bebizonyítja a szerzőséget, terjedelmes jegyzetapparátusa pedig a németül olvasó számára is megkönnyíti az irodalmunkról adott tömör és rendkívül tanulságos kép részleteinek megértését. Mivel a NFT hazánkban csak a nagyobb könyvtárakban található meg, és könyvtárusi terjesztésre is csak külföldön kerül, azt gondolom, nem lesz felesleges e helyen hírt adni a dokumentumról. Irodalmunk életének ez az első összefüggő áttekintése. Tíz évvel előzi meg Kazinczy Ferenc ún. „Tübingai Pályaművét”, mely meg sem jelent 1916-ig és Pápay Sámuel érdemes, vaskos kötetét: *A magyar irodalom története* (Veszprémben. 1808.). Kazinczy biztosan ismerte is Schedius összefoglalását, hiszen az *Allgemeine Literatur Zeitung* járt a sárospataki nagykönyvtárba. A szóban forgó száma a folyóiratnak meg is érkezett, ezt kétségtelenné teszi Szombathy János könyvtárosnak bejegyzése: „N. B. Ez a darab febr. azonban meg nem engedett, hanem Majusban jött meg.” A cenzor talán éppen Schedius irodalomtörténete miatt késleltette a szám eljutását a fontos magyar kulturális központba, vagy maga is kíváncsian olvasta és tanult belőle. Tudjuk, hogy a bécsi titkos rendőrség sokkal nagyobb figyelmet szentelt minden kinyomtatott magyar betűnek, de különösen a rólung német földön megjelenő tudósításoknak, mint sok magyar hazánkfia . . .

Érdemes egy percre a folyóiratnál elidőzni. – Európában a 18. század utolsó harmadában kialakult a művelt emberek hatalmas köztársasága, – Voltaire szavaival élve: „une république immense d'esprits cultivés”, mely a tudományok, a művészetek és az irodalom egészéről általános és megbízható tájékoztatást kívánt kapni rövid, kényelmes formában. A hessen-homburgi „Société Patriotique” 1775-ben az őrgóf védnöksége alatt egy francia nyelvtanár indítványára egyenesen azzal a céllal jön létre, hogy összekötő kapocs legyen a kontinens sok akadémiája között, segítse az információk áramlását. H. Paradis úr, a főtitkár, eljön Budára is, és a „Hazafiúi Magyar Társaság” Bessenyei György vezetésével a „Société Patriotique”-hoz kíván csatlakozni, talán hogy Bécs inkább eltérje, vagy hogy a kialakulóban levő magyar irodalmi élet Bécsen túlmutató szálakhoz kapcsolódhasson. A díszes tagsági oklevelek révén magyarjaink bele is kapcsolódnak az európai művelt fők hatalmas köztársaságába. Sőt, amikor mint társaság mégsem kezdenek el működésüket, Hessen–Homburgból Bessenyei György személy szerint felszólítást kap, hogy a Habsburgok magyar és olasz tartományai irodalmi terméséről küldjön rendszeres tudósításokat, szervezzen információs irodát e célból Bécsben.

Bessenyei udvariasan kitér a megtisztelő ajánlat elől. Arról sem tudunk semmit, hogy a hessen-homburgiaknak sikerült volna az információáramlás megindítása. Kevés volt hozzá a szellemi erő. – Ezzel akkor német földön Weimar és Jéna rendelkeztek. Itt éltek és alkottak Wieland, Herder, Goethe